

“Trotse Hugenoten”

“De school streeft ernaar om burgerschap een vanzelfsprekend onderdeel te laten zijn van meerdere vakken, zoals leefstijl, godsdienst/levensbeschouwing, geschiedenis en maatschappijleer.”

Petra van der Meer, adjunct-directeur van De Waalse School

Pagina 2

“Leerlingen als ambassadeurs”

“Belangrijke voorwaarde voor ‘goed burgerschap’ is betrokkenheid. De school verricht een uiterste inspanning om de betrokkenheid van leerlingen te stimuleren en te vergroten.”

Waheeda Amirkhan, directeur van Hofstad Heldring College

Pagina 13

“Burgerschap in de vakles”

“Burgerschapsdoelen voor de school kunnen de inspanningen van individuele docenten doelgerichter maken en op elkaar aan laten sluiten. Daarmee kunnen we denk ik meer bereiken bij de leerlingen.”

Senaida Sambo, vmbo-docent natuur en gezondheid op het Bonhoeffer College

Pagina 14

Burgerschap in beeld

Actief burgerschap en mensenrechten in het onderwijs

Duurzame positie in het onderwijs

Overal in de onderwijspraktijk zijn langzamerhand mooie staaltjes van burgerschapsvorming te vinden. Maar het blijkt knap lastig te zijn om burgerschap een duurzame, vanzelfsprekende plek in de school te geven.

Daarvoor is het niet per se nodig burgerschapsvorming te koppelen aan een bepaald vak of haar een zichtbare plaats te geven in het lesrooster. Waar het om gaat, is dat burgerschapsvorming verankerd wordt in het beleid en de cultuur van de school. Daarvoor is het nodig meer precies te weten waarover het gaat. Er moet dus overeenstemming zijn over doel en inhoud van een onderwijsprogramma, een gemeenschappelijke kern. Je moet mensen hebben die in hun lessen handen en voeten willen en kunnen geven aan zo'n kernprogramma. Er moet training en ondersteuning beschikbaar zijn. Nodig is ook een nauwlettende evaluatie van uitgevoerde projecten: wat werkt wel, wat niet, waarom en wat nu? En het mag niet bij leuke activiteiten blijven: inhoudelijke kennis van democratische waarden is minstens zo belangrijk. Kennis die bovendien gemeten en getoetst moet kunnen worden.

Neem mensenrechten. Een thema illustratief voor burgerschapsvorming. Welke stappen zijn nodig om mensenrechten te reactiveren en een meer solide positie te bezorgen in het burgerschapsonderwijs? Ten eerste moet er eenstemmigheid

zijn over de definitie: waar hebben we het precies over? Ten tweede: past het in het ideologische kader of het leerplan van de school? Ten derde: kunnen we beschikken over leermiddelen die de centrale begrippen vorm en inhoud geven? Ten vierde: hoe gaan we het organiseren? Mits zorgvuldig en grondig aangepakt, kunnen mensenrechten van meerwaarde zijn voor het onderwijs. En andersom.

Twee dingen zijn belangrijk bij de beoogde implementatie van burgerschapsvorming in het Nederlandse onderwijs: geduld en effectieve samenwerking. Accepteer dat dit soort ontwikkelingen tijd nodig heeft. En maak gebruik van de kennis en ervaring van anderen, bijvoorbeeld van de pilotscholen in de Alliantie Scholenpanels Burgerschapsvorming. Of van scholen in het buitenland, zoals Jordanhill School in Glasgow, waarover meer in deze krant op pagina 12. Of kijk naar Zwolle, waar scholen met dezelfde ambities (actieve pluriformiteit), maar vanuit verschillende vertrekpunten samenwerken en een gedeelde visie ontwikkelen: zie het interview met Nico Homminga van Openbaar Onderwijs Zwolle en omstreken op pagina 4.

Burgerschapsvorming mag zich verheugen in de warme belangstelling van de onderwijsinspectie. In deze krant verklaart Anne Bert Dijkstra namens de inspectie dat scholen wel aan burgerschapsonderwijs doen, maar dat een samenghangende visie vaak nog ontbreekt. En dan zijn we terug waar we begonnen: burgerschapsvorming heeft niet alleen recht op een duurzame plek in het onderwijs, maar ook op een gemeenschappelijke aanpak. Van beleid tot en met de praktijk, inclusief het onderzoek.

Burgerschap in beeld; een overzicht van de actuele stand van zaken.

Jeroen Bron & Hans Hooghoff

Debatteren heeft alles te maken met het functioneren van de democratische rechtsstaat. De vrijheid van meningsuiting, het omgaan met tegenstellingen en het vreedzaam oplossen van conflicten.

ken en organiseren sportwedstrijden voor de ouderen. Verder bieden we als school allerlei naschoolse activiteiten voor leerlingen en ouders. Denk aan sport en spel, poëziebijeenkomsten, sociale vaardigheidstraining en toneel.”

Burgerschapsvorming wordt op de Waalse School niet gezien als een apart vak. Van der Meer: “De school streeft ernaar om het een vanzelfsprekend onderdeel te laten zijn van meerdere vakken, zoals leefstijl, godsdienst/levensbeschouwing, geschiedenis en maatschappijleer. Burgerschapsvorming komt ook tot uiting in de manier waarop wij invulling geven aan de schoolregels over veiligheid, kennis over democratie, ouderbetrokkenheid en onderlinge omgang tussen leerlingen en leerkrachten.”

In 2008 heeft het team onder leiding van SLO het onderwijsaanbod in kaart gebracht. De inventarisatie leverde een serie punten op waar het team trots op is en dat als kenmerkend voor de school wordt gezien. Er kwam ook uit naar voren dat de participatiemogelijkheden van leerlingen beperkt is. Er is nu meer aandacht voor het stimuleren van leerlingen om zelf de verantwoordelijkheid te nemen voor hun leren. Daarnaast wordt gestart met een project debatteren.

Trotse Hugenoten

De Waalse School, opgericht door uit Frankrijk gevluchte Hugenoten, staat al sinds 1739 in het hart van Rotterdam. Bijna de helft van deze protestants-christelijke basisschool heeft een allochtone achtergrond. Burgerschapsvorming is een van de speerpunten in het curriculum, aldus adjunct-directeur Petra van der Meer: “Wij willen dat onze leerlingen zich ontwikkelen tot onafhankelijke, competente en kritische burgers, die actief participeren in de maatschappij. Daarom leggen wij sterk de nadruk op het aanleren van sociale vaardigheden. Op onze school gelden tien regels die te maken hebben met respect, veiligheid en verantwoordelijkheid. Ze hangen in elk klaslokaal.”

De aanleiding om nog sterker in te zetten op burgerschapsvorming is een nulmeting, die in 2006 is uitgevoerd door SLO. Hieruit kwam naar voren dat er nog verbeteringen mogelijk waren in de samenwerking tussen de leerkrachten, het contact met de omgeving en de individuele ontplooiing van de leerlingen. Van der Meer: “Aan die punten hebben we de afgelopen jaren hard gewerkt. Neem de interactie met de omgeving. Een van de activiteiten op dit gebied is de samenwerking met een naburig bejaardencentrum. De leerlingen maken kunstwer-

Dit schooljaar neemt de Waalse School deel aan een pilot rondom een leerlijn debatteren. Het gaat hierbij om een try-out van de lessen debatteren in het basisonderwijs. Petra van der Meer acht debatteren van groot belang voor burgerschapsvorming: “Debatteren heeft alles te maken met het functioneren van de democratische rechtsstaat. De vrijheid van meningsuiting, het omgaan met tegenstellingen en het vreedzaam oplossen van conflicten. Daarnaast leren de leerlingen allerlei vaardigheden die bij burgerschapsvorming centraal staan. Spreken en actief luisteren, maar ook meningsvorming, standpunten verkennen, zelfbeeld ontwikkelen, argumenten gebruiken, overtuigen, feiten en meningen gebruiken, gedragsregels toepassen en samenwerken. Ten slotte zit de waarde van het debatteren voor actief burgerschap in de onderwerpen die aan de orde worden gesteld. Debatteren biedt veel mogelijkheden om leerlingen dieper inzicht te geven in maatschappelijke actualiteiten en kwesties. Ze moeten zich verdiepen in deze onderwerpen en de belangen die daarbij in het geding zijn. Dit dwingt de leerlingen tot een kritische houding. Ook ten aanzien van zichzelf. De Hugenoten van toen zouden trots zijn als ze nu bij ons op school zouden rondkijken.”

Barbara Oomen is als professor in de rechten verbonden aan de Roosevelt Academy in Middelburg, een van de honours colleges van de Universiteit Utrecht. Tevens is zij voorzitter van het Platform Mensenrechten Educatie in Nederland. Van de studenten aan de Roosevelt Academy komt veertig procent uit het buitenland.

“Mensenrechten horen in burgerschapsonderwijs”

In het eerstejaarsvak Law, Society and Justice viel het Oomen op dat de buitenlandse studenten veel meer weten van mensenrechten dan de Nederlandse: “In het buitenland is mensenrechteneducatie een vast onderdeel van het curriculum. In Nederland niet. Dit heeft tot gevolg dat Nederlandse kinderen, in vergelijking met andere Europese landen, veel minder weten van mensenrechten.” Dat moet veranderen, vindt Oomen: “Mensenrechten zijn de meest universeel geaccepteerde spelregels voor de menselijke samenleving. Staten zijn verplicht om in het onderwijs kennis over te brengen over de mensenrechten; dit staat bijvoorbeeld in het Kinderrechtenverdrag. Nederland is al vaak op de vingers getikt, omdat juist onze overheid deze verantwoordelijkheid niet serieus neemt. Het Platform Mensenrechteneducatie probeert de Nederlandse overheid aan te sporen om bijvoorbeeld het Actieplan Mensenrechteneducatie, dat wij aan de Verenigde Naties beloofden, ook daadwerkelijk op te stellen. Er is dus een inhoudelijk argument - aandacht voor mensenrechten is nodig om ze te verwezenlijken - en een juridisch argument: wij hebben ook als Nederland verplichtingen op dit gebied. Nederland financiert veel programma's op het gebied van mensenrechteneducatie in het buitenland, maar vergeet om dit onderwerp ook hier aandacht te geven.”

Hoe ziet Oomen de plaats van mensenrechten in het onderwijs? “Nu nemen docenten de mensenrechten vrijwillig mee, als onderdeel van burgerschapsvorming, maatschappijleer, geschiedenis of aardrijkskunde. Ze nodigen gastsprekers uit van bijvoorbeeld Amnesty, de Anne Frank Stichting, Defence for Children, Movies that Matter of een andere organisa-

tie. Maar het hoeft dus niet, en sommige docenten hebben het simpelweg te druk met het reguliere programma om de mensenrechten ook nog aandacht te geven. In de leermiddelen komen mensenrechten nauwelijks aan bod. Vandaar dat wij ijveren voor aandacht in het verplichte curriculum, zodat het terugkomt in het kerncurriculum en de examenprogramma's.”

Een logische plaats om mensenrechten aandacht te geven zou zijn binnen het burgerschapsonderwijs, vindt Oomen: “In Duitsland, Engeland en België draait civic education voor een groot deel om democratisch burgerschap en mensenrechten. Een voordeel van het aansluiten bij de gangbare internationale invulling van burgerschapsonderwijs is dat wij gebruik kunnen maken van het vele materiaal dat internationaal ontwikkeld is, en bijvoorbeeld ook bij de internationale meetinstrumenten. Er is zoveel voorhanden, waarom zouden wij het wiel nog eens uitvinden? Mensenrechtenonderwijs gaat niet alleen om kennis, maar ook om een bepaalde houding (respect voor de ander) en bepaalde vaardigheden. Pas in het voortgezet onderwijs besteed je dan aandacht aan de rechten en verantwoordelijkheden zelf.”

“Burgerschap raakt de kern van je visie op onderwijs”

Openbare Basisschool Het Palet in Hattem maakt deel uit van Openbaar Onderwijs Zwolle en Omstreken, dat 29 basisscholen en vier vo-scholen telt. Het College van Bestuur van OOOZ heeft het initiatief genomen om tot een gezamenlijke, gedeelde visie op actief burgerschap en actieve pluriformiteit te komen en van daaruit per school invulling te geven aan burgerschapsvorming. Directeur Nico Homminga van Het Palet is door OOOZ aangezocht om dit proces voor de OOOZ-basisscholen te coördineren.

“Toen actief burgerschap een paar jaar geleden op de agenda kwam, zijn we daar als school meteen mee aan de slag gegaan. We hebben geïnventariseerd wat wij al deden op dit gebied en kwamen tot een mooie lijst. Heel pragmatisch hebben we met een voorbereidingsgroep allerlei aanvullende activiteiten bedacht. Tot we merkten dat de rest van het team steeds verder achterop raakte. Dat was ook niet gek, want feitelijk speelt de specifieke burgerschapsproblematiek helemaal niet zo hevig op onze witte school, met onze keurige populatie. De urgentie ontbrak. Wil je dat actief burgerschap écht gaat leven op school, dan moet je het inpassen in je schoolontwikkeling. Burgerschapsvorming heeft immers alles te maken met de vraag wat je met je onderwijs wilt. Sterker nog: onderwijs is in feite burgerschapsvorming. Dit houdt in dat elke school zijn eigen accenten zal leggen. Actieve pluriformiteit heeft bij ons in Hattem een andere betekenis dan op de Toonladder, een overwegend zwarte school in Zwolle, of op De Sluis, een school voor speciaal onderwijs. Beide vallen net als wij onder OOOZ.”

Het bestuur van OOOZ ziet actief burgerschap en actieve pluriformiteit als een kans om het ideologische signalement van het openbaar onderwijs te herijken en scherper te profileren. Homminga sluit zich hierbij aan: “De opdracht om bezig te zijn met burgerschapsvorming dwingt je na te denken over de vraag wat je als openbaar onderwijs en als afzonderlijke school wilt uitdragen. Op dat moment ben je volop bezig met schoolontwikkeling. En die ontwikkeling heeft niet alleen betrekking op je onderwijs, maar ook op hoe je als leerkrachten met elkaar omgaat. Burgerschap raakt de kern van je visie op onderwijs. Door dát ter sprake te brengen, maak je je leerkrachten weer mondig en vinden ze hun oorspronkelijke inspiratie terug. Dat is óók burgerschapsvorming. Ik vertrouw erop dat de inspectie dat met ons eens is.”

Nico Homminga

Overigens is Homminga de eerste om te erkennen dat actief burgerschapschap niet beperkt moet blijven tot de vergadertafel: “Om een voorbeeld te noemen: vorig jaar hebben enkele docenten een debatcursus gevolgd. Zij passen deze werkvorm nu volop toe in hun lessen. Van groep 1 tot en met 8 gaan leerlingen nu met elkaar in debat over stellingen op basis van de methode Leefstijl. Heel goed voor burgerschapscompetenties!”

Inmiddels zijn de OOOZ-scholen bezig hun visie op actief burgerschap te formuleren. Doel is een gezamenlijk gedragen visie, waar elke school op grond van zijn eigen omstandigheden en onderwijsdoelen invulling aan geeft.

“Uit onze eigen ervaringen met scholen, maar ook uit het jaarlijkse onderwijsverslag van de inspectie blijkt dat scholen al behoorlijk wat elementen van burgerschapsvorming in het onderwijsaanbod hebben opgenomen”, begint Jeroen Bron, leerplanontwikkelaar binnen SLO met maatschappelijke thema’s als specialisatie, “maar de samenhang tussen deze lessen, projecten en activiteiten is daarbij niet altijd zichtbaar.”

Een planmatige aanpak kan niet zonder leer- en beleidsdoelen

Zodra teamleden echter met elkaar in gesprek raken, blijkt er vaak meer richting en samenhang te bestaan dan verondersteld. Het inventariseren van onderwijsactiviteiten en vervolgens nagaan hoe een team van leerkrachten dit aanbod waardeert, is dan ook erg leerzaam. Op scholen met een uitgesproken levensbeschouwelijke of pedagogische visie is dergelijke communicatie nogal vanzelfsprekend. Scholen die hierin minder uitgesproken zijn, zullen aanlopen tegen een aantal fundamentele vragen over de visie die men heeft op sociaal-maatschappelijke vorming. Bron: “Het is hoe dan ook van belang om een planmatige aanpak goed te organiseren. Het hebben en delen van een visie is een goed vertrekpunt, maar als een visie niet wordt omgezet in werkbare doelen, dan verandert er weinig. Duidelijk moet zijn wat de inhoudelijke relatie met de visie is, wat er van wie wordt verwacht en wanneer begonnen wordt met de eerste stap. Kortom, een plan van aanpak met een regisseur.”

Bij ieder beleidsdoel dient een andere groep eigenaren te worden bepaald. Zo kan een vo-school vanuit haar visie en missie leerlingen beter in staat willen stellen en toe willen rusten om met andere opvattingen om te kunnen gaan. Vanuit dit doel kan aan de coördinator van de maatschappelijke stage de opdracht worden meegegeven om leerlingen in contact te brengen met een andere sociaal-culturele omgeving dan de thuissituatie. De mentoren kan gevraagd worden conflictoplossingen te oefenen in het team Nederlands om maandelijks een debat te organiseren. “In alle drie gevallen is het gewenst om met de leerlingen te reflecteren op hun ervaringen en te evalueren of de doelen zijn bereikt”, legt Bron

uit, “om vervolgens te oefenen in het omgaan met verschillende opvattingen.”

Bij het selecteren van doelstellingen moet worden aangesloten bij datgene wat er van scholen wordt verwacht in de wet- en regelgeving rond burgerschap, het toezichtkader, kerndoelen en eindtermen. Bron: “SLO heeft op basis van vergelijkende analyses van deze ‘communale bronnen’ minimale kerndoelen ontwikkeld voor de afzonderlijke onderwijstypen: het primair onderwijs, de onderbouw vo, het vmbo en havo/vwo. Schoolteams kunnen dit voorbeeld van een kernleerplan gebruiken als een kader voor de selectie van leerdoelen op het niveau van de school.”

Ook heeft SLO een zelfevaluatieinstrument ontwikkeld dat voor de verdere planning en uitwerking als een handreiking/hulpmiddel kan fungeren. Het instrument stimuleert een planmatige aanpak en geeft zicht op de mogelijkheden van integratie van burgerschap in het onderwijsbeleid en het schoolcurriculum.

SLO-producten, schoolvoorbeelden en voorbeelden van lesmaterialen zijn te vinden op de nieuw ontwikkelde projectsite <http://jongeburgers.slo.nl>. Mocht u een schoolvoorbeeld, instrument of publicatie willen toevoegen aan deze site, neem dan contact op met j.bron@slo.nl

Leermiddelen burgerschapsvorming en mensenrechteneducatie

Op de volgende pagina's vindt u een overzicht van bruikbare leermiddelen voor zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs (het complete overzicht is ook te vinden op <http://jongeburgers.slo.nl> onder de button 'Inspiratie'). In het eerste deel staan materialen die te gebruiken zijn voor mensenrechteneducatie. Deze materialen zijn afkomstig van educatieve uitgeverij, maar ook van organisaties als Amnesty International, Unicef en het Centrum voor Mondiaal Onderwijs.

Daarna worden enkele recente materialen genoemd voor burgerschapsvorming: methoden, digitaal lesmateriaal, spelvormen, meetinstrumenten en thematische pakketten. De laatste jaren zijn veel nieuwe materialen verschenen. Sommige zijn specifiek voor burgerschap ontwikkeld, andere voor bijvoorbeeld levensbeschouwing en sociaal-emotionele ontwikkeling. Desondanks bieden deze laatste ook voldoende aan burgerschap gerelateerde inhoud en vaardigheden. Bij de materialen is aangegeven voor welke domeinen van burgerschap (democratie, participatie en/of identiteit) deze bruikbaar zijn.

Leermiddelenoverzichten

Deze leermiddelenlijst is een update van de leermiddelenkrant burgerschap uit 2007. Deze leermiddelenkrant van 2007 beperkt zich niet tot methoden, maar informeert ook over thematisch lesmateriaal, educatieve software, websites en educatieve uitjes die bij het thema aansluiten. De krant is te downloaden via www.slo.nl (klik op SLO-magazines in de linkernavigatie en vervolgens op leermiddelenkranten po). Voor een overzicht van alle in Nederland verkrijgbare materialen kunt u op de website www.leermiddelenplein.nl zoeken op de trefwoorden burgerschapsvorming en mensenrechten.

Burgerschapsvorming in leermiddelen po

In 2008 is onderzoek gedaan naar de wijze waarop bestaande methoden voor het primair onderwijs aandacht besteden aan elementen van burgerschapsvorming. De methodes zijn met behulp van een analyse-instrument onderzocht. Hierbij is zowel gekeken naar de inhoudelijke aspecten (met vragen over aan burgerschapsvorming gerelateerde kernthema's en onderwerpen) als naar de didactische aspecten (met vragen over aanpak en werkvormen). Het rapport kan gedownload worden van de SLO-website (<http://www.slo.nl/primair/themas/burgerschap/>).

Lesmaterialen mensenrechteneducatie

Dutchkids (2007)

Lespakket over identiteit en het opgroeien in de multiculturele Nederlandse samenleving voor leerlingen in de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Aan de hand van de ervaringen van zeven leerlingen van een school in een fictieve stad in Nederland komen onderwerpen als discriminatie, vooroordelen en opkomen voor jezelf en de ander aan de orde. Het pakket bestaat uit een website, een docentenhandleiding, 25 paspoortjes, een stempel, stempelkussen en een poster. De handleiding bevat twaalf lesbeschrijvingen. Elke les bestaat uit een gezamenlijke introductie, opdrachten op de website en een nabespreking. In de paspoorten kunnen de leerlingen hun ervaringen beschrijven. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor het domein identiteit.

Art.1, www.art1.nl

Free2choose (2008)

Lespakket voor de onderbouw van het vmbo en de havo over botsende grondrechten en de vrijheid van meningsuiting. Het materiaal kan binnen de vakken: maatschappijleer, geschiedenis en Nederlands ingezet worden. Doel is dat leerlingen leren op basis van argumenten over dit onderwerp te discussiëren. Het pakket bestaat uit een dvd en een docentenhandleiding. De dvd bevat vier filmclips van elk zeven minuten. Daarin komen de volgende grondrechten aan de orde: demonstratievrijheid, vrijheid van meningsuiting, recht op privacy en vrijheid van godsdienst. Ook wordt in een instructiefilm uitleg gegeven over vier verschillende discussievormen en zijn er printbare werkbladen beschikbaar. Met behulp van de werkbladen verdiepen de leerlingen zich in de onderwerpen. De docentenhandleiding geeft achtergrondinformatie en suggesties voor discussievragen. Ook zijn hierin een start- en eindquiz opgenomen. Lespakket is leverbaar op twee niveaus (vmbo en havo).

Anne Frank Stichting, www.annefrank.org

Kinderen die gewoon kind willen zijn (2009)

Gratis lespakket voor groep 5 en 6 van het basisonderwijs over de rechten van het kind. Naar aanleiding van het 20-jarig bestaan van het Verdrag voor de Rechten van het Kind wordt aandacht besteed aan de inhoud en betekenis van dit verdrag. Het lespakket bevat materiaal voor een les van ruim zestig minuten. De les begint met het uitdelen van 'paspoorten' waarin leerlingen hun persoonlijke gegevens kunnen invullen. Daarna wordt een korte animatiefilm vertoond en mondeling besproken aan de hand van een aantal vragen. De les wordt afgesloten met een kaartspel waarin leerlingen worden gestimuleerd actief over het belang van kinderrechten na te denken. Amnesty International

Nederland, www.amnesty.nl/youngamnesty

Lesmateriaal Scholengroep Amnesty International Nijmegen

Gratis te downloaden lesbrieven voor groep 5/6 en 7/8 van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. Onder andere over: rechten van het kind, kindsoldaten, vreemdelingen, arm en rijk, doodstraf, straatkinderen en zwerfjongeren, opkomen voor gewetensgevangenen, asielbeleid.

Scholengroep Amnesty International Nijmegen

www.10.antenna.nl/amnestynijmegen/?Gratis_lesmateriaal

Lesmateriaal Unicef (2005-2008)

Lesmateriaal voor groep 1 tot en met 8 van het basisonderwijs over de rechten van het kind en het werk van Unicef. Elk schooljaar wordt nieuw lesmateriaal ontwikkeld waarin een ander kinderrecht centraal staat. De lessen zijn te downloaden of online in te zetten. De volgende thema's zijn beschikbaar:

- Het Verdrag voor de Rechten van het Kind;
- Kinderen in conflictgebieden;
- Schoon water voor elk kind!

Ieder thema wordt uitgewerkt in vier lespakketten, voor de groepen 1/2, 3/4, 5/6 en 7/8. Een lespakket bestaat uit een handleiding, een persoonlijk verhaal van een kind en verwerkingsmateriaal in de vorm van opdrachten en spelvormen. Daarnaast wordt achtergrondinformatie gegeven over het thema en de bijbehorende Unicef-projecten.

Unicef Nederland, www.unicef.nl en www.lesmateriaal-unicef.nl

Movies that Matter

Begeleidend lesmateriaal bij mensenrechtenfilms, bedoeld voor het voortgezet onderwijs. Movies that Matter adviseert en begeleidt scholen bij het vertonen van mensenrechtenfilms op school. Bij deze films is gratis lesmateriaal verkrijgbaar, bestaande uit een reader en opdrachtbladen. In de reader staat achtergrondinformatie over de landen en de thema's in de film. De reader is bedoeld voor de docent, maar kan ook door leerlingen worden gebruikt om antwoorden op te zoeken. De opdrachtbladen bevatten vragen en opdrachten die aansluiten bij verschillende vakken. De opdrachten zijn zowel gericht op de fase vóór het kijken naar de film als daarna. Lesbrieven zijn leverbaar op twee niveaus: vmbo en havo/vwo.

Movies that Matter Educatief, www.moviesthatmatter.nl

PerDagWijzer

Gratis te downloaden lesbrieven en webquests voor de groepen 5 tot en met 8 van het basisonderwijs en voor het voortgezet onderwijs, te gebruiken bij de kalender van alledag. Enkele lesbrieven/webquests sluiten aan bij data van de mensenrechtenkalender. Onder andere: Dag van de Rechten van het Kind, Dag van de rechten van de mens, Recht op onderwijs, Actief voor de kinderrechten, Recht op je eigen mening. Iedere lesbrieft bestaat uit een inleiding, werkbladen en informatie voor de leerling en een handleiding voor de leerkracht. De webquests zijn speurtochten waarbij internet gebruikt wordt als bron van informatie. Elk webquest eindigt in een presentatie. Het materiaal is het resultaat van een samenwerking tussen het Centrum voor Mondiaal Onderwijs en Kennisnet.

Centrum voor Mondiaal Onderwijs, www.leerkracht.kennisnet.nl/overzichtpdw

Per expresse, lessen in wereldnieuws (2005)

Leskrant met achtergronden bij actueel mondiaal nieuws voor bovenbouw basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. De doelstelling is jongeren te helpen zichzelf zicht te verschaffen op het mondiale nieuws. Enkele leskranten zijn bruikbaar binnen mensenrechteneducatie: Zijn er grenzen aan de vrijheid van meningsuiting? (VO), Recht op je eigen mening (PO), De Europese grondwet. Per onderwerp bestaat het materiaal uit werkbladen en een docentenhandleiding, die van de website gedownload kunnen worden. De website biedt verder voor zowel docent als leerling verdieping van het onderwerp in de vorm van meer links, lessuggesties en achtergrondinformatie.

Centrum voor Mondiaal Onderwijs, www.cmo.nl

Reality check! (2008)

Lespakket over mensenrechten en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens voor vmbo, havo en vwo. In spelvorm worden de thema's discriminatie, vrijheid van meningsuiting en veiligheid behandeld. Er is materiaal voor drie lessen (één lesuur per thema). Na een openingsfilm volgen cases, waarin leerlingen in de huid van een karakter kruipen en vanuit dit karakter reageren op elkaar. De cases zijn gerangschikt op moeilijkheidsgraad. Doelen van het pakket zijn ondermeer dat leerlingen weten dat mensenrechten (ook dicht bij huis) belangrijk zijn, dat ze mensenrechten kunnen benoemen, een verband kunnen leggen tussen dagelijkse situaties uit hun eigen leven en de mensenrechten en een standpunt vormen en verwoorden over de mensenrechten. Op de website zijn de docentenhandleiding en opdrachtbladen te downloaden; ook is er achtergrondinformatie te vinden.

Amnesty International Nederland,
www.amnesty.nl/youngamnesty

Van horen zeggen, themadelen bovenbouw havo/vwo (2000)

Methode godsdienst en levensbeschouwing voor de tweede fase. Het themadeel 'Over normaal gesproken' gaat over ethiek, mensenrechten en filosofie. Onderwerpen die hierin aan de orde komen zijn: groepen en regels, mensenrechten, waarden en normen. Het boek bevat praktische casussen over morele dilemma's die de leerlingen met behulp van een argumentatiemodel te lijf gaan en ethische theorieën gekoppeld aan een filosoof.

ThiemeMeulenhoff, www.thiememeulenhoff.nl

Project Mensenrechten en Migratie (2006)

Gratis lesmateriaal voor klas 4 en 5 van het vwo waarbij de lessen zijn gerelateerd aan de vakken maatschappijleer, geschiedenis, aardrijkskunde, economie en levensbeschouwing. Voor de verschillende vakken zijn tenminste drie lessen te downloaden van de website. Het project wil leerlingen laten nadenken over de manier waarop zij zelf tegen mensenrechten aankijken en hoe zij dit in hun eigen omgeving meemaken of toepassen. Vijf aspecten staan centraal:

1. aandacht voor de actualiteit van het thema mensenrechten en migratie;
2. aandacht voor het maatschappelijk belang van mensenrechten en migratie;
3. aandacht voor de eigen ervaringen en belevingen van leerlingen wat betreft mensenrechten en migratie;
4. leren kijken over vakinhoudelijke grenzen (interdisciplinair);
5. maken van een concreet eindproduct.

In het docentenmateriaal zijn lessuggesties en achtergrondinformatie opgenomen.

IVLOS/ Universiteit Utrecht,
<http://mensenrechten.ivlos.uu.nl/lesmateriaal.htm>

Rap around the World (RAW) (2007)

Thematisch lesmateriaal voor het vmbo, havo en vwo over kinderen die in moeilijke omstandigheden leven. Er is een deel voor de onderbouw en een deel voor de bovenbouw. Beide pakketten bestaan uit een dvd, een docentenhandleiding en een website. Op de dvd's staat een tv-serie waarin een bekende persoon (Ali B voor onderbouw en Najib Amhali voor bovenbouw) naar landen reist kinderen ontmoet die leven in extreem moeilijke omstandigheden. Landen die aan de orde komen zijn onder andere: Colombia, Malawi, Bangladesh, Burkina Faso, Sierra Leone en Senegal. De docentenhandleiding bevat lessuggesties en opdrachten. De lessen zijn onderverdeeld in theorie en expressie en sluiten aan bij de vakken aardrijkskunde, maatschappijleer en CKV.

Plan Nederland, www.plannederland.nl

Rap4rights (2005)

Lespakket voor vmbo en de onderbouw van havo/vwo. Het materiaal bestaat uit drie mappen (met handleidingen en lessuggesties), een video over kinderarbeid in Indonesië en een website. De lessen zijn geschikt voor een projectweek of losse lessen (minimaal 2- maximaal 30 uur) en hebben een relatie met de vakken: aardrijkskunde, geschiedenis, taal, economie en maatschappijleer. Een aantal rappers bezochten jongeren in Honduras, Indonesië en Sierra Leone en maakten raps over jongerenrechten. De docenten geven theorielessen over de drie landen en vervolgens zijn er kunstworkshops. Leerlingen gaan in groepjes aan de slag om bijvoorbeeld een rap of een krant te schrijven of om een video-opname te maken.

Plan Nederland, www.plannederland.nl

Wereldburgers (2006)

Digitaal lespakket over wereldburgerschap uitgewerkt voor groep 5/6 en 7/8 van het basisonderwijs. Het lespakket is ontwikkeld in samenwerking met NCDO en Amnesty International en bestaat uit negen modules: samen ondernemen, migratie, onderwijs en gezondheid, mensenrechten, sport en ontwikkeling, natuur en klimaat, oorlog en vrede, wat zie jij?, arm en rijk werken samen. Iedere module bestaat uit een video, webquest en zelftest voor de leerling. En lesbeschrijvingen met werkbladen en discussievragen voor de leerkracht. Het daagt leerlingen uit onderzoek te doen en een mening te vormen over wereldburgerschap.

KlasseTV, www.klassetv.nl/wereldburgers

Lesmaterialen burgerschapsvorming

Derde kamer der Staten-Generaal (2007)

Gratis lesprogramma voor groep 7 en 8 over democratie en politiek. Het programma bestaat uit lessen staatsinrichting en een debat-spel in de klas. Het lespakket bestaat uit een koffertje met een docentenhandleiding, dertig Persoonlijke Handboeken Politiek voor leerlingen, een cd-rom en een website. Het doel van het programma is om leerlingen de peilers van de parlementaire democratie zelf te laten ervaren door ze met elkaar debatteren over onderwerpen uit de politiek. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor het domein democratie.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, dienst communicatie;
www.derdekamer.nl

Expeditie samenleving (2009)

Serie projecten burgerschap en sociale integratie voor de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De projecten zijn ontwikkeld om het onderwijs in burgerschap 'spannend' te maken en ze doen een beroep op het vermogen van leerlingen om zelfstandig te denken en een mening te vormen. De onderwerpen zijn gerelateerd aan andere leergebieden waardoor scholen de projecten voor verschillende leerdoelen kan inzetten. Elk project bestaat een docentenhandleiding en een leerlingenkatern en bevat zes uitgewerkte lessen. Er zijn drie thema's leverbaar: Laat je stem horen! (over politiek en democratie); Gewoon naar school (over het recht op onderwijs) en Wat wil je worden? (over het maken van keuzes).

Kwintessens, www.kwintessens.nl

Fort van de Democratie

Interactieve tentoonstelling in Fort Lunet I in Utrecht over democratie, gericht op leerlingen in het voortgezet onderwijs vanaf klas 2. Doel van de tentoonstelling is leerlingen te laten oefenen in democratische vaardigheden door zich te verdiepen in thema's als vrijheid van meningsuiting, diversiteit, grondrechten, vooroordelen, identiteit en samenleven. Aan de hand van een vragenformulier volgen leerlingen een educatieve route. Aan het eind van het programma krijgen ze persoonlijk feedback op hun keuzen om hen zo stimuleren zelf na te denken. Voor de docent is een praktijkboek met lessuggesties beschikbaar. Het materiaal is bruikbaar voor burgerschapsvorming, domein democratie.

Stichting Vredeseducatie, www.fortvandedemocratie.nl

Goed gedaan! (2007)

Preventief programma sociaal-emotionele ontwikkeling voor groep 1 tot en met 8 van de basisschool. Goed gedaan! werkt aan twaalf sociaal-emotionele competenties, waaronder: bewust keuzes leren maken, weerbaarheid en omgaan met media-informatie. Voor elke jaargroep zijn er zestien lessen waarin steeds één onderwerp centraal staat. De methode werkt onder meer aan sociaal-emotionele inzichten en vaardigheden die de basis vormen voor actief burgerschap. Zo leren kinderen nadenken over hun emoties, gedachten en gedrag, leren zij hoe zij zichzelf kunnen beheersen om vervolgens een verstandige keuze te maken. Ook leren ze dat ze leven in een samenleving die bestaat uit allemaal verschillende mensen, die allemaal hun eigen meningen, gewoonten en wensen hebben. Bij het onderwerp 'onderhandelen' leren ze de basisregels van democratie.

Uitgeverij Malmberg, www.malmberg.nl

Hanna's mission (2008)

Schooltv-programma over burgerschap voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Leerlingen leren samenwerken aan een mediaproject om daarmee een goed doel te dienen. Voorbeelden van zulke projecten zijn te zien in de tv-afleveringen. Organisaties krijgen een platform via Eigenwijzer en Nederland-e. Op Eigenwijzer vinden leerlingen actuele informatie over organisaties die scholen helpen bij het opzetten van maatschappelijke acties. Leerlingen maken kennis met thema's en begrippen die belangrijk zijn om een actie goed voor te bereiden. Bruikbaar voor het domein participatie.

Teleac/NOT (Schooltv), www.schooltv.nl

Klasse!box (2007-2009)

Lespakket over democratie voor het basisonderwijs. Doel van het pakket is om met leerlingen actief te werken aan burgerschap en sociale integratie. De klas wordt hierbij gezien als oefenplek. De Klasse!box bestaat uit een kistje met daarin ruimte voor opmerkingen, complimenten en vragen. Leerlingen worden aangemoedigd deze kenbaar te maken. Op een afgesproken tijdstip worden ze in de klas besproken. Voor de verschillende groepen zijn er verschillende scenario's voor het werken met de box. Voor de onderbouw is er een vereenvoudigde versie van de box. De rol van de leerling wordt groter naarmate ze ouder worden. Het boek 'Dat geeft de burger moed' bevat achtergrondinformatie. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor de domeinen participatie en democratie.

Bureau voor Levend Leren, www.levendleren.nl

Kleur (2009)

Methode voor interreligieuze creatieve levensbeschouwelijke vorming, gebaseerd op de thema's van sociaal-emotionele vorming en burgerschap. De methode Kleur is bedoeld voor scholen voor primair onderwijs die bewust kiezen voor multireligieuze en multiculturele ontwikkeling. De inhoud van de lessen hebben betrekking op: het leren kennen van jezelf, goed met anderen omgaan, anderen waarderen, gevoelens herkennen en weerbaar worden. Er worden antwoorden gezocht op vragen als: wie ben ik, wie of wat is belangrijk voor mij, waar kies ik voor en hoe gaan we met elkaar om. Rond levensbeschouwelijke vorming stelt de methode vragen als: waar geloof je in, waar hoop je op, waar geef je om en waar sta je voor? Kleur wil: bevorderen dat leerlingen vertrouwd raken met zichzelf en anderen, en leren respectvol en kritisch om te gaan met cultuur, geloof, sociale verbanden, waarden en normen, levensvragen en levensthema's. De methode verschijnt in tijdschriftvorm, vier keer per jaar. Elk nummer bevat per bouw (groepen 1-2, 3-4, 5-6 en 7-8) vijf lessen rond het thema, en lessen en een viering bij een cultureel of religieus feest. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor de domeinen participatie en identiteit.

Kwintessens, www.kwintessens.nl

De school is van ons! (2007)

Werkboek voor het vak sociale vaardigheden in het praktijkonderwijs. Aan de orde komen ondermeer het met elkaar vaststellen van de regels binnen de groep en in de school, het aansturen van de groep en het aanleren van het verschil tussen een meningsverschil en een ruzie. Het boek bevat veel oefeningen en opdrachten die in het boek gemaakt kunnen worden.

Eenvoudig communiceren, www.eenvoudigcommuniceren.nl

Leefstijl Primair onderwijs (versie 2008)

Methode sociaal-emotionele vaardigheden, communicatieve vaardigheden en actief burgerschap voor het primair onderwijs. De leefstijllessen hebben als doel kinderen bewust te maken van hun eigen gedrag en het gedrag van anderen. Kinderen leren welke manier van omgaan met elkaar prettig is, wat ze belangrijk, goed en niet goed vinden en kunnen zich bewust worden van waarden en normen. In de methode zijn zes thema's (sfeer in de groep, communicatie, gevoelens, zelfvertrouwen, diversiteit en gezondheidsvaardigheden) uitgewerkt die elk leerjaar verder worden uitgediept. Voor de ontwikkeling van actief burgerschap bevat de methode (rollen)spelen, (kring)gesprekken en creatieve verwerkingsopdrachten om kinderen na te laten denken over hun mogelijke bijdrage aan de samenleving. Ze leren dat democratie meer is dan "meeste stemmen gelden" en dat sociale cohesie begint bij onderling contact en belangstelling. Het lesmateriaal bestaat ondermeer uit (voor)leesboeken, werkmapjes of werkboekjes, cd's en knuffels. De handleidingen zijn alleen bij de verplichte training verkrijgbaar.

Leefstijl voor jongeren, www.leefstijl.nl

Thuis in burgerschap (2008)

Lesprogramma voor leerlingen in de bovenbouw van het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het programma is gericht op het aanleren van competenties voor sociale integratie en actief burgerschap. Er wordt gebruik gemaakt van het concept 'verhalend ontwerpen'. In het programma gaan leerlingen actief twee verhalen vorm geven. Het materiaal bestaat uit een praktijkboek, een dvd en een theorieboek. Het praktijkboek bevat een beschrijving van het lesprogramma. De dvd bevat beelden van proefuitvoeringen waarin leerlingen bijvoorbeeld het opstellen en invoeren van een antipestprotocol, de invoering van een leerlingenraad en meer uren voor sport bewerkstelligd hebben. Het theoretisch kader waarbinnen het lesprogramma is ontwikkeld is beschreven in het theorieboek. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (algemeen).

Stichting Pharos (regio Utrecht), www.pharos.nl

Superheld (2007)

Simulatiespel over waarden en normen voor de groepen 5 tot en met 8 van het basisonderwijs. Het spel kan in groepjes, klassikaal of individueel worden ingezet. Doel is leerlingen te helpen bij het ontwikkelen van waarden en normen over veilig en sociaal gedrag in alledaagse situaties. Spelthema's zijn ondermeer plagen en pesten, internet en MSN en omgaan met groepsdruk. Het materiaal bestaat uit een werkmap voor de docent, een spelbord met spelregels, een kaartset voor groep 5/6 en één voor groep 7/8 en aanvullend spelmateriaal. De werkmap bevat een toelichting op de leerdoelen, uitleg van de gebruiksmogelijkheden en verdieping van de lesstof. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (algemeen).

Sculpo SimuLEERspel, www.sculpo-simuleerspel.nl

Verkiezingen in de krant (2006)

Gratis lespakket voor voortgezet onderwijs met als thema de berichtgeving over verkiezingen. Onderwerpen die onder andere aan bod komen: campagne, politieke persoonlijkheden, links en rechts, achterban, landelijke politiek, peilingen en de politieke agenda. Het materiaal is te downloaden van de website van de uitgever. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor het domein democratie.

Stichting Krant in de klas, www.krantindeklas.nl

Wijs worden, methode filosofie, levensbeschouwing en burgerschap (2008)

Methode filosofie, levensbeschouwing en burgerschap voor de basisvorming. De methode is inzetbaar binnen vakken waar 'verantwoordelijk handelen' een belangrijk thema vormt. Het didactisch zwaartepunt ligt zowel op zelfwerkzaamheid als op zelf leren ontdekken; inhoudelijk op verantwoordelijkheid, burgerschap en ethiek. In deel 1 worden de volgende onderwerpen behandeld: over wat echt belangrijk is; over wat wel en niet deugt; hoofdwaarden in onze samenleving; wie ben ik?; wat kun je zeker weten?; Joden, christendom, islam. En in deel 2: burger van Nederland; seksualiteit en samenleving; humanisme; taal; gelukkig worden; wat is mode?; Oosters denken.

Uitgeverij Damon, www.damon.nl

Burgerschapscan (2009)

Met de Burgerschapscan kunnen docenten in beeld brengen hoe burgerschapsvorming momenteel op school wordt vormgegeven en bepalen of dit voldoende is. De screening geeft in korte tijd een actueel beeld van wat wel en niet gebeurt, en wat de school kan verbeteren. De Verdieping wordt daarna gebruikt voor die onderdelen waarin docenten specifiek inzicht wil hebben. De Burgerschapscan geeft concrete handvatten om met de geconstateerde verbeterpunten aan de slag te gaan. De scan is gebaseerd op het burgerschapskader van de Onderwijsinspectie en ondersteunt de school bij het inrichten van het domein burgerschapsvorming en informeren van inspectie en andere belanghebbenden zoals ouders.

CED-Groep Rotterdam, www.cedgroep.nl

Crisis in de gemeente (2008)

Lespakket over de gemeente, bedoeld voor het vak maatschappijleer in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Het pakket probeert de leerlingen te interesseren voor het onderwerp 'gemeente'. Aan de orde komen allerlei aspecten van lokale democratie, politieke besluitvorming en gemeentelijk beleid. Het lespakket bestaat uit een leerlingenkrant, een internetspel en een docentenhandleiding. In het spel moeten leerlingen tijdens een crisissituatie als gemeentebestuurder keuzes maken en ervaren ze de consequenties van hun keuzes. De docentenhandleiding bevat lessuggesties. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor het domein democratie.

Uitgeverij Zorn, www.kenmerk-reeks.nl

Hoezo extreem? Kennis nuanceert! (2008)

Gratis projectmateriaal voor het voortgezet onderwijs over terrorisme en terrorismebestrijding. Het project bestaat uit meerdere modules die als geheel maar ook los van elkaar kunnen worden ingezet. Leerlingen gaan via digitale lesdossiers aan de slag met de thema's identiteit en radicalisering. Ze kijken kritisch naar hun eigen handelen, doen kennis op en worden uitgedaagd om met elkaar in gesprek te gaan. Het is ook mogelijk om een uitgebreide variant van het project te bestellen voor bijvoorbeeld een projectweek. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (participatie).

Codename Future, www.codenamefuture.nl

Kaliber Scheurkalender (2007)

Kalender met tips en wetenswaardigheden op het gebied van gedrag en gedragsbeïnvloeding. Elke week staat een andere gedragscategorie van sociale competentie of burgerschap centraal. De tips en lesideeën van die week gaan allemaal over dit onderwerp. De kalender volgt de loop van het jaar met de feestdagen en seizoenen, maar bevat geen data en is meerdere jaren te gebruiken. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (algemeen).
CED-Groep Rotterdam, www.cedgroep.nl

Kikkerbecool (2009)

Bordspel voor het bevorderen van de sociale vaardigheden voor leerlingen van bovenbouw basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. Het spel wordt gespeeld met twee tot zes personen en bestaat uit: een spelbord, vraag en antwoordkaartjes en los spelmateriaal. De vraag- en antwoordkaartjes zijn onderverdeeld in vier kleuren/onderwerpen: - groen: kom op voor jezelf (assertiviteit) - oranje: cool (sociale vaardigheden) - blauw: doe normaal (goede manieren) - rood: pesten en plagen (omgaan met pesten en plagen). Tijdens het spel kunnen de leerlingen fiches verdienen door goede antwoorden te geven op de vragen van de kaartjes. Het spel kan met groepjes spelers ook klassikaal gespeeld worden. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (identiteit).
De Coole Kikker, www.decoolekikker.nl

Laat je niet gek maken! (2008)

Gratis lesproject over vrijheid van meningsuiting voor bovenbouw basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. Het project bestaat uit een lerarenhandleiding en een leerlingenkatern (lesbrief). De lesbrief bevat zes hoofdstukken: Verschillend zijn mág; Praten, praten, praten...; Gevoelens uiten; Geloven in Nederland; Heilige boeken; Mag je alles zeggen wat je vindt? Ontwikkeld in samenwerking met het Centrum Nascholing Amsterdam in opdracht van de gemeente Amsterdam. Bruikbaar voor burgerschapsvorming, domeinen participatie en identiteit.
Kwintessens, www.kwintessens.nl

Mijn leefstyle (2008)

Lespakket over discriminatie voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs en klas 1 en 2 van het voortgezet onderwijs. Aan de hand van het nummer 'Leefstyle' van de rapper Turboglad maken leerlingen kennis met de begrippen beeldvorming, vooroordelen en groepsvorming. Zij verplaatsen zich in hoe het is om gepest te worden en bedenken wat je hier tegen kunt doen. Het materiaal bestaat uit een dvd met een videoclip, een cd-rom met muziek, een docentenhandleiding en werkbladen. Bruikbaar voor burgerschapsvorming voor het domein identiteit.
Art.1, www.art1.nl

Multiple Choice Leven (2008)

Modulaire methode sociaal-emotionele ontwikkeling voor het voortgezet onderwijs. Door het werken met de methode leren leerlingen vaardigheden om goed te functioneren zowel op school als thuis. Ze leren stap voor stap de verantwoordelijkheid dragen voor hun eigen gedrag en gevoel, maar ook voor de eigen leefomgeving. De modules die verkrijgbaar zijn: - Kennismaken - Communicatie - Faalangst - Leerklimaat - Cultuurverschillen - Samenwerken - Meervoudige intelligentie - Actief burgerschap. Specifieke doelgroep is afhankelijk van de module; Actief burgerschap is voor bovenbouw havo/vwo. Bruikbaar voor burgerschapsvorming (algemeen).
EPN, www.epn.nl

STIP-VSO Sociale training in de praktijk (2007)

De methode is een vervolg op de methode STIP voor SO en baseert zich op de doelen uit de leerlijn sociale competentie voor 12-20 jarige zeer moeilijk lerenden. De methode heeft als doel dat de leerlingen gewent sociaal gedrag vertonen op school, op het werk, thuis en op het dagverblijf. Daarnaast heeft de methode als doel dat leerlingen positieve relaties ontwikkelen met mensen uit de omgeving. Elk deel bestaat uit vijftien projecten die in twee schooljaren uitgevoerd kunnen worden. Bruikbaar voor burgerschapsvorming, domein participatie.
Uitgeverij Edu-desk, www.edu-desk.nl

Onder de naam Alliantie Burgerschapsvorming richten scholen, inspectie, universiteiten en SLO zich sinds eind 2007 gezamenlijk op de ontwikkeling van kennis over effectief en stimulerend onderwijs in burgerschap. Doel van de Alliantie is die kennis en praktijkervaring te verzamelen en in te zetten voor het ontwikkelen van een breed bruikbare, bewezen effectieve strategie voor de invoering van burgerschapsvorming.

“Geen pasklaar recept voor burgerschap”

Voorzitter van de Alliantie is prof. dr. Jules Peschar. Zijn ervaring is dat de ruim veertig Alliantie-scholen zeer enthousiast bezig zijn met de implementatie van burgerschapsvorming in hun onderwijs. “Maar”, voegt hij daaraan toe, “dat zegt nog niet zo veel over de stand van zaken in heel Nederland. Wij kijken naar experimenten, die geen algemene geldigheid hebben. Wij zouden daarom graag nog veel meer scholen bij de samenwerking willen betrekken. Want hoe meer verschillende ervaringen, hoe waardevoller de opbrengsten van de Alliantie voor het Nederlandse onderwijs.”

Peschar stelt vast dat scholen burgerschapsvorming heel belangrijk vinden en eraan hechten om er zelf invulling aan te kunnen geven, maar dat de feitelijke ondersteuning van overheidswege betrekkelijk gering is: “De meeste aandacht gaat naar rekenen en taal. Ik heb onlangs in de troonrede weer gehoord dat men actief burgerschap en sociale cohesie uiterst belangrijk vindt, maar dit wordt niet vertaald in concrete hulp en ondersteuning voor scholen. Geen wonder dat de inspectie moet vaststellen dat de implementatie van burgerschapsvorming in het onderwijs stagneert. Je kunt als overheid niet iets heel belangrijk vinden en daar vervolgens niets aan doen.” Peschar ziet ook positieve ontwikkelingen: “Je merkt overal dat scholen de evaluatie van burgerschapsactiviteiten steeds belangrijker gaan vinden. Ze willen daarvan leren. Die leergierigheid is nodig om de kennis en ervaring vanuit de Alliantie uit te zaaien over het Nederlandse onderwijs. Daarmee ligt natuurlijk niet meteen het recept voor een succesvolle invoering van burgerschapsvorming zo maar ineens op tafel. Dat zal trouwens ook nooit gebeuren ook, daarvoor verschillen scholen te veel van elkaar.”

Wanneer beschouwt Peschar de Alliantie als geslaagd? “Als op elke school in Nederland voldoende activiteiten voor burgerschap zijn, waarvan gebleken is dat ze werken, dat ze bijdragen aan het doel waarvoor ze zijn bedacht. Met andere woorden: dat leerlingen er iets aan hebben. Voor het zover is zal er wel vijf tot tien jaar verstreken zijn, denk ik.”

Hoe ziet Peschar de relatie tussen burgerschapsvorming en mensenrechten? “Ik vind het een zeer gelukkige gedachte om die twee aan elkaar te koppelen. Ze hebben inhoudelijk veel met elkaar te maken. Ik vind het ook belangrijk dat ze aan scholen als samenhangende concepten worden gepresenteerd. Scholen hebben niets aan allerlei losse dingen waar ze vervolgens weer een keuze uit moeten maken; ze willen een helder overzicht van wat wel en wat niet onder burgerschap valt. En mensenrechten horen daar zeker bij.”

Onderzoekende geesten

Jordanhill School in het Schotse Glasgow
Programma ‘Citizenship as learning’

Hoe wordt in het buitenland omgegaan met actief burgerschap? Op de Jordanhill School in het Schotse Glasgow loopt een bijzonder project, waarin de school het leren van burgerschap als integraal onderdeel van het schoolcurriculum aanmoedigt. Dit gebeurt binnen de doelstellingen van het nationale curriculum ‘A curriculum for excellence’.

Het programma heet ‘Citizenship as learning’ en omvat drie componenten. Ten eerste doen alle leerlingen van

Leerlingen als ambassadeurs

Hofstad Heldring is een interconfessionele vmbo-school in Den Haag, die opvallend actief is op het gebied van burgerschap en sociale integratie. De interconfessionele grondslag van de school speelt daarbij een belangrijke rol, zoals omschreven in de visie van Hofstad Heldring: “In de eerste plaats wordt de manier waarop we met elkaar omgaan erdoor bepaald; respect hebben voor elkaar is daarbij vanzelfsprekend. Er is verschil tussen leerlingen op allerlei gebied. Onze taak is het al die verschillende talenten tot ontplooiing te brengen en daarbij vanuit onze christelijke identiteit leerlingen bewust te maken van waarden en normen.”

School speelt volgens directeur Waheeda Amirkhan een belangrijke rol bij het opvoeden van leerlingen tot ‘goede burgers’: “Wij verstaan daaronder mensen die verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen om bij te dragen aan een plezierige samenleving en die tegelijkertijd ervaren dat hun rol er ook werkelijk toe doet. De leerling brengt ‘goed en actief burgerschap’ tot uiting binnen de school, in de omgeving van de school en uiteindelijk in de samenleving. Een goed voorbeeld hierbij is ook dit schooljaar weer een groot aantal aanmeldingen voor de rol van streetwatcher in school. Een streetwatcher is een leerling die vrijwillig in de pauzes de rol van toezichthouder heeft in het kader van de veiligheid in de aula en op het schoolplein.”

Wat zijn de uitgangspunten van de school als het gaat om het invullen van burgerschapsvorming? “Belangrijke voorwaarde voor ‘goed burgerschap’ is betrokkenheid. De school verricht een uiterste inspanning om de betrokkenheid van leerlingen te stimuleren en te vergroten. De school maakt duidelijk dat de leerlingen nodig zijn voor het bewerkstelligen van een plezierig schoolklimaat. Ze krijgen een duidelijke eigen inbreng en voelen zich gehoord.

De leerling-activiteiten zijn een onderdeel van de schoolorganisatie en de leerlingen evalueren zelf hun activiteiten. Burgerschapscompetenties zijn opgenomen in de vakwerkplannen. We zijn er erg trots op dat onze leerlingen bij de afgelopen twee metingen ‘burgerschapscompetenties’ van de

het laatste jaar aan maatschappelijke dienstverlening binnen of buiten de school. Binnen de school kan het gaan om helpen in de onderbouw en buiten de school om vrijwilligerswerk voor liefdadigheidsinstellingen, ziekenhuizen en kinderdagverblijven. Ten tweede is er een programma met de titel ‘Inspiring Enquiring Minds’ (IEM), waarin een onderzoekende houding sterk wordt gestimuleerd. Dit is een naschoolse activiteit die openstaat voor alle leerlingen en waarin gedebatteerd wordt over maatschappelijke thema’s. Vaak houdt een bekende gastspreker een inleiding. De onderwerpen die aan de orde komen zijn boeiend, controversieel en van deze tijd. De derde component zijn zogenaamde ‘tutorials’, die een keer per week plaatsvinden. Tijdens deze bijeenkomsten wordt gereflecteerd op de maat-

schappelijke dienstverlening en de IEM-sessies. Leerlingen ervaren het programma als zeer waardevol en beschouwen het als een interessante brug tussen het schoolleven en het leven daarbuiten. Het programma laat zien dat het op school om meer gaat dan het leren van academische onderwerpen. School moet ook bijdragen aan de ontwikkeling van verantwoordelijke burgers die met een open geest verschillende thema’s benaderen. Het programma wordt uitgevoerd in samenwerking met de universiteit van Glasgow.

Waheeda Amirkhan met leerlingen

Alliantie Scholenpanels Burgerschap er in het vmbo-segment landelijk als de besten uitkwamen.”

Het streetwatchersproject is niet het enige voorbeeld van burgerschapsvorming op Hofstad Heldring. Leerlingen nemen deel aan het project K!X en gaan binnen en buiten de school in debat over maatschappelijke thema’s. Verder is het mobieltjesproject, waarbij bovenbouwleerlingen ouderen en bejaarden vrijwillig lessen geven over het omgaan met een mobiele telefoon. Ook wordt bij het vak cultuureducatie een duidelijke verbinding gelegd met burgerschapsvorming. Een van de doelen van cultuureducatie is de leerlingen te laten kennismaken met de verschillende culturele achtergronden van de leerlingen van deze multiculturele school en daar ook respect voor op te brengen

Al die aandacht voor burgerschap heeft zijn effect op het imago van de school, aldus Amirkhan: “Bezoekers merken vaak op, dat zij de sfeer op Hofstad Heldring inspirerend en plezierig vinden. Bij theaterbezoek en dergelijke krijgen de begeleidende docenten vaak complimenten over het gedrag van de leerlingen. Ons idee is dat dit komt doordat leerlingen de school als ‘hun school’ zien en deze verbondenheid met school uitdragen. Bij veruit de meeste leerlingen leeft het besef dat zij, ook buiten de schoolpoort, ‘ambassadeurs’ van de school zijn.”

Geert ten Dam

Meting: nog te weinig visie

Is burgerschap meetbaar? Jazeker. Het team van Geert ten Dam (hoogleraar onderwijskunde aan de Universiteit van Amsterdam), bestaande uit Guuske Ledoux, Femke Geijssel en Rene Reumerman, heeft samen met de scholen van de Alliantie Burgerschapsvorming het Meetinstrument Burgerschap ontwikkeld. Het geeft inzicht in de burgerschapscompetenties en het burgerschapsgedrag van jongeren. En maakt zo verschillen tussen leerlingen en scholen zichtbaar. De vragenlijst Burgerschapscompetenties kan in één lesuur beantwoord worden en meet de kennis, vaardigheden, attitude en reflectie van leerlingen.

Ten Dam: “De vragen gaan uit van de opvatting dat burgerschap met het leven van jongeren nu te maken heeft. Het gaat ons om de sociale taken waarmee jongeren in hun dagelijks leven geconfronteerd worden en waar het onderwijs invloed op kan hebben. Niet zo zeer politieke kennis is de kern van burgerschap, maar democratisch en maatschappelijk verantwoord kunnen handelen en om kunnen gaan met conflicten en verschillen. Zet je deze sociale taken en de kennis, vaardigheden, attitude en reflectie die daarvoor nodig

Burgerschap in de vakles

Burgerschapsvorming kan op allerlei manieren de school binnenkomen. Op het Bonhoeffer College in Enschede (vestiging Van der Waalslaan) was het Senaida Sambo, vmbo-docent natuur en gezondheid, die in het kader van haar LC-traject onderzoek deed naar wat zij als docent kan doen om elementen van burgerschapsvorming te integreren in haar lessen. Allereerst ging ze na wat in Nederland onder actief burgerschap en sociale integratie verstaan wordt. Uit die studie bleek dat burgerschap de hele school aangaat, en niet zo zeer de afzonderlijke docent.

Aangezien haar school op dat moment nog geen visie of beleid op het gebied van burgerschap had, besloot ze de dingen om te draaien en bij zichzelf te beginnen. Of beter, bij zichzelf en haar collega's, want uit een groepsinterview kwam naar voren dat er wel degelijk behoefte bestond aan schoolbeleid en aansturing op dit gebied. Sambo: “Burgerschapsdoelen voor de school kunnen de inspanningen van individuele docenten doel-

zijn in een matrix, dan heb je als school een transparant instrument voor zelfmeting en een richtsnoer om handen en voeten te geven aan burgerschaps- onderwijs.”

Het meetinstrument wordt inmiddels door scholen gebruikt. Dit najaar brengt Rovict het instrument als webbased applicatie op de markt. Ook Ten Dam vindt dat nog te weinig scholen een samenhangende visie op burgerschapsvorming hebben en daar planmatig aan werken. Daar zou best wat meer vaart mee gemaakt mogen worden. “Het helpt als scholen en schoolbesturen dan kunnen beschikken over een evaluatie-instrument. Welke kennis, welke vaardigheden, welke attitude hebben hun leerlingen? We moeten aan de andere kant niet vergeten dat scholen altijd al aan burgerschapsvorming gedaan hebben. De socialisatietak van het onderwijs is niet van vandaag of gisteren. Scholen zouden moeten inventariseren wat ze precies doen en hoe dat past in wat burgerschap voor hún leerlingen zou moeten zijn. Waar zitten omissies, waar dubbelingen? Die stap wordt nog niet gezet.”

In het meetinstrument van de Universiteit van Amsterdam worden mensenrechten niet expliciet genoemd. Dat hoeft ook niet, vindt Ten Dam, maar ze zijn wel impliciet aanwezig in de vier sociale taken: “Democratisch handelen heeft een mensenrechten-aspect. Maatschappelijk verantwoord handelen, ofwel breng jezelf of anderen geen schade toe, heeft ook alles te maken met mensenrechten. Hetzelfde geldt voor omgaan met conflicten en met verschillen. Daarnaast vind ik dat mensenrechten ook als afzonderlijk thema aan de orde moeten komen. Dat is hartstikke belangrijk!”

Meer informatie over het Meetinstrument Burgerschap is te verkrijgen via info@rovict.nl of g.t.m.tendam@uva.nl

gerichter maken en op elkaar aan laten sluiten. Daarmee kunnen we denk ik meer bereiken bij de leerlingen.”

Als uitgangspunt voor haar onderzoek koos Sambo de drie door SLO geformuleerde domeinen voor burgerschapsvorming: democratie, participatie en identiteit, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen leerinhouden en ervaringen: “Mijn vak natuur en gezondheid bleek verrassend veel aanknopingspunten te bieden om vorm te geven aan actief burgerschap. Denk aan onderwerpen als relaties en leefvormen, emancipatie, loverboys, voedingsgewoonten, seksuele moraal, discriminatie, vrijheid van meningsuiting. Allemaal kwesties met dilemma’s die zich prima lenen voor een open discussie.”

In haar onderzoeksverslag ‘Burgerschap in de vakles’ komt Sambo tot de conclusie dat de docent een cruciale rol speelt bij het bereiken van burgerschapsdoelen: “De docent is zelf burger. Hij moet leerlingen de ruimte geven en de weg wijzen om zelf inzichten te verkrijgen. En hij moet ook kritisch blijven over de eigen opvattingen. Hij is begeleider van leerlingen en moet weten waarover burgerschap gaat. Hij moet er zoveel van

afweten, dat hij bij zijn leerlingen actief burgerschap kan opwekken. Ten slotte moet een docent vanuit de basisvisie van de school onderwijskundige programma’s organiseren, begeleiden en evalueren.”

Sambo zet in haar verslag de stappen op een rij die docenten kunnen zetten om in hun vakles tot succesvol burgerschapsonderwijs te komen. In een aantal teamvergaderingen lichtte ze de resultaten van haar onderzoek toe en lanceerde ze een plan om in twee kt-klassen een pilot te starten, waarin de leerlingen actief bezig gaan met burgerschapsthema’s. Sambo: “Dit willen we doen met behulp van debatteren. Ik heb daar recent in de les goede ervaringen mee opgedaan. De leerlingen kwamen helemaal los, ook degenen die je normaal nooit zo hoort. Wat ik echt prettig vond, was het onderlinge respect. Ook bij een stelling over Wilders kraakten ze elkaar niet af. Het ging wel fel, maar het bleef netjes.” De debatvorm gaat Sambo ook toepassen om met haar collega’s boven tafel te krijgen welke waarden in de school belangrijk zijn. Een bottom-up aanpak om burgerschapsvorming de school in te krijgen.

Inspectie ziet toe op burgerschap

Anne Bert Dijkstra is bij de onderwijsinspectie verantwoordelijk voor het toezicht op de wijze waarop scholen actief burgerschap en sociale cohesie bevorderen. In het onderwijsverslag van de inspectie (De staat van het onderwijs) over het schooljaar 2007-2008 staat dat er nog te weinig sprake is van een uitgewerkte eigen visie op burgerschapsvorming en een vertaling daarvan in een samenhangend aanbod: ‘Het totale beeld verschilt weinig van vorig jaar’.

Anne Bert Dijkstra

Dijkstra: “Scholen zijn aan de slag gegaan met het ontwikkelen van de visie, maar het formuleren van concrete doelen en het realiseren ervan in de praktijk blijft een aandachtspunt. De inspectie is zich er overigens van bewust dat de implementatie van burgerschap in het onderwijs de nodige tijd vergt.”

Hoe handelt de inspectie als zij tekortkomingen vaststelt op het gebied van actief burgerschap en sociale cohesie? Dijkstra: “Niet anders dan in andere situaties waarin wij constateren dat het onderwijs op een school niet op orde is. De inspectie spreekt het schoolbestuur erop aan en het is dan aan de school om de situatie te verbeteren.”

Dijkstra noemt nadrukkelijk het schoolbestuur als gesprekspartner, zoals het ook in het onderwijsverslag expliciet genoemd wordt als partij die een actieve rol zou moeten vervullen bij invulling van de burgerschapsopdracht. Dijkstra: “Het schoolbestuur is verantwoordelijk voor de kwaliteit van het onderwijs, inclusief burgerschapsvorming. Er zijn veel besturen die hier een stimulerende rol in spelen en die onderwijsbegeleidingsdiensten of instellingen als SLO vragen om de schoolontwikkeling op dit punt te ondersteunen. Bij de invulling van burgerschapsonderwijs door de school zijn vragen van belang als: wat is de regio waarin de school opereert, zijn er specifieke vragen vanuit de lokale context en natuurlijk ook: wat is de levensvisie die centraal staat binnen de school?”

Hoe kijkt de inspectie aan tegen de verbinding van burgerschapsvorming en mensenrechten? “In de eerste plaats wil ik onderstrepen dat het aan de school is om invulling te geven aan burgerschapsonderwijs. Het is dus ook aan scholen om te bepalen hoe mensenrechten daarbij een plaats krijgen. Het onderwijs moet ook voldoen aan de kerndoelen. Het gaat dan onder meer om kennis over internationale samenwerking en de rol van mensenrechten daarin. Ook het kerndoel dat aangeeft dat leerlingen moeten leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen kan een rol spelen. Mensenrechten kunnen dus onderdeel zijn van de invulling van het burgerschapsonderwijs door de school, net als bijvoorbeeld de maatschappelijke stage.”

Meer over burgerschap

Op zoek naar meer informatie over burgerschap en mensenrechteneducatie? Dan verwijzen we graag door naar onderstaande websites:

<http://jongeburgers.slo.nl>

Projectsite van SLO boordevol informatie over hoe burgerschap structureel vorm te geven in het onderwijs. De site bevat zowel tips over visie en beleid als praktische handreikingen.

www.slo.nl

Op de algemene website van SLO is voor de onderwijssector po en onderbouw vo een themapagina burgerschap aangemaakt met relevante informatie en documenten.

www.scholenpanels.nl

Op de website www.scholenpanels.nl wordt de verkregen kennis vanuit het project 'Scholenpanels Burgerschap' aan andere scholen ter beschikking gesteld.

www.leermiddelenplein.nl

Voor een overzicht van alle in Nederland verkrijgbare materialen kunt u terecht op www.leermiddelenplein.nl, zo ook op het gebied van burgerschapsvorming of mensenrechteneducatie.

www.cmo.nl/pmre/

Het Platform mensenrechteneducatie biedt informatie over de verschillende manieren waarop scholen mensenrechteneducatie in hun onderwijs vorm kunnen geven.

<http://burgerschapmbo.slo.nl/>

Werkzaam in het mbo en op zoek naar manieren om burgerschap vorm te geven? Dan is de website burgerschapmbo.slo.nl een bron van inspiratie.

Colofon

Het conferentiebulletin 'Burgerschap in beeld' is een uitgave van SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling en kwam tot stand met hulp van het Ministerie van OCW en de Alliantie scholenpanels burgerschap.

Tekst en eindredactie: Rene Leverink

Leermiddelenoverzicht: Lidy Kuipers (Kenniscentrum Leermiddelen)

Redactie: Jeroen Bron, Hans Hooghoff, Jessica van der Veen (SLO)

Fotografie: Jeroen Bron, René Leverink, Han Meyer, Joost Grol,

Annemiek van der Kuil

Vormgeving en productie: Axis Media-ontwerpers, Enschede

Druk: Drukkerij Te Sligte, Enschede

Informatie:

SLO

Secretariaat Maatschappelijke thema's

Piet Heinstraat 12

7511 JE Enschede

Postbus 2041

7500 CA Enschede

T 053 484 06 66

F 053 430 76 92

E oa-mt@slo.nl

www.slo.nl

slo